

Divan Edebiyatında “Adl ve Adalet” Üzerine Klişeler

GÜNAY KUT*

Some Clichés on “Adl [Fairness] and Adalet [Justice]” in Divan Literature

Ö Z E T

İkili ilişkilerden toplumsal hayata, siyasetten devletler hukukuna kadar pek çok alanda belirleyici bir kavram olan “adalet”, divan şairlerinin de öncelikli konularından biridir. Kutadgu Bilig’den bu yana yazılmış çok sayıda ahlâk ve siyaset kitabı, adaletin yönetim mekanizmalarındaki işlevlerini tüm boyutlarıyla açıklar. Divan şiirinin, sevgiliyi bir hükümdar nitelikleriyle donatan klasik aşk anlayışı ise adalet kavramının çok farklı metinlerde yankı bulmasını sağlar. Özellikle mesnevîler, bireysel ve toplumsal hayat penceresinden adalet kavramının gelişimini izleyebilmek için çok önemli ipuçları taşırlar. Lügatlerdeki “adalet” maddelerinden yola çıkarak İshkânâme, Süheyl ü Neobahâr, Cemşîd ü Hurşîd, Hurşîdnâme, Gây u Çevgân, Vâmîk u Azrâ, Hayrâbâd, Mecnûnnâme vb. metinlerdeki ilgili bölümlere uzanan bu araştırma, kavramın çağırışım katmanlarına dair önemli bulgulara ulaşmaktadır.

ANAHTAR KELİMELE R

Divan edebiyatı, mesnevi, adl, adalet, adil.

A B S T R A C T

The justice, which is a determinative concept in various fields – from mutual relations to social life, or from politics to international law – is one of the first priority themes of the Divan poets. Many books on morality and politics written since “Kutadgu Bilig” clarify the functions of justice within the administrative mechanisms in all aspects. However, the classical notion of love in Divan literature which depicts the beloved with the characteristics of a ruler provides the concept of justice to be echoed in diverse texts. Especially the mesnevîs provide many important clues in order to follow up on the development of the concept of justice from individual and social perspectives. Starting with the definitions of “justice” in the dictionaries and ranging to the related parts of the texts such as İshkânâme, Süheyl ü Neobahâr, Cemşîd ü Hurşîd, Hurşîdnâme, Gây u Çevgân, Vâmîk u Azrâ, Hayrâbâd, Mecnûnnâme, etc. this research comes up with important findings on the connotation layers of the concept.

KEYWORDS

Divan poets, Divan literature, law, airness, justice.

Türk edebiyatında “adalet, âdil olma” üzerine pek çok eser yazılmıştır. Adl ve adalet konusu genellikle *Ahlâk ve Siyaset* türü eserlerde ele alınır. Bunun edebiyatımızdaki en eski ve çarpıcı örneklerinden biri *Kelîle ve Dimne Tercümesidir*. Adl¹ kelimesi için lügatlere bakıldığında genellikle şöyle bir tanımla karşılaşılır:

Kâmûs Tercümesi’nde adl, “cevr etmeyip nüfûs ve ukûlde istikâmeti kâim ve derkâr olan emr ve hâleti icrâ eylemek ma’nâsınadır. Lisânımızda adâlet ey-

* Prof.Dr., Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, İstanbul. (kutgunay@boun.edu.tr)

¹ Adl kelimesinin kelâm ve tasavvuftaki anlamlarıyla ilgili bkz. Bekir Topaloğlu, “Adl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi I* (1988): 387-88.

lemek ta'bir olunur ki sultân ve vâlîye göre zulm ve sitem etmeyip dâd ve insâf eylemekten, hâkime göre hak ve hükm eylemekten ibârettir." (Mütercim Âsım 1250: 281) ibareleriyle;

Ḳâmûs-ı Türkî'de "ihkâk-ı hak, bî-tarafâne hüküm, hakkâniyet, adâlet, dâd" tanımları birinci madde olarak, "müsâvât, tesâvî ve sevî mu'âmele" (Şemseddin Sâmî 1318: 930) ikinci madde olarak;

Lehçe-i Osmânî'de "zulm zıddı, hakkı teslim etme, adâlet, dâd, ma'kûliyet, i'tidâl" (Ahmed Vefik Paşa 1306: 1231) olarak verilmiş, *Türk Lügat-i*'nde ise yine cevır ve zulmün karşıtı olarak ayrıca "ıfırat ve tefrit arasında emr-i mutavassıt, hakkı ve müsâvâtı gözetmek, işleri yerinde ve evkâtında yapmak" (Kadri 1943: III, 486) şeklinde tanımlanarak *Kur'ân*'dan, hadislerden örneklerle şiirdeki kullanımına tanıklar getirilmiştir.

Bu makalede "adl, adalet ve âdil olma" konusunun divan edebiyatında, özellikle mesnevilerde ne şekilde anlatıldığı üzerinde durulacaktır. Sultan-kul, âşık-maşûk ilişkilerinde ön plana geçen bu "adalet" fikrinin Türk edebiyatındaki en tipik örneğinden söz etmeden asıl konuya geçilmeyecektir. O da Yusuf Has Hâcib tarafından hicri 462/milâdî 1069-70 yılında yazılan *Kutadgu Bilig* adlı eserdir. Herkesin başucu kitabı olması gereken bu harikulade eser devlet idaresiyle ilgili bir eser olması bakımından çok önemli olduğu kadar eserdeki kişilerin adlarının alegorik olmasıyla da dikkat çekicidir.² Türklerin ilk edebî eseri olan ve "Saadet Verici Bilgi" anlamına gelen bu eserde hükümdarın ismi *Kün-toğdu*'dur; *Kün-toğdu* adaleti, vezir *Ay-toldu* mutluluğu, kutu; vezirin oğlu *Ögdülmüş* aklı ve bilgiyi; vezirin yakını *Odgurmuş* ise kanaati temsil eder. Bu dört öge ile devletin adaletle yönetilmesi, ama bu adaletle yönetme sırasında da yönetilenlerin mutluluğunun ön planda tutulması, aklın ve bilginin (bilgisizlik ve cahillik karşıtı) ışığında hareket edilmesi ve son olarak da kanaatin (ihtiras ve yetinmezliğin karşıtı) yeri vurgu-

² Türklerin ilk yazılan bu edebî eseri, devlet idaresi, insan olmanın, doğru ve yararlı olmanın erdemleri bakımından bir ahlâk ve siyaset kitabı niteliğindedir. Bu bakımdan da Hintlilerin "gizli kitap" olarak nitelendirilen Beydeba'nın ünlü eseri *Kelile ve Dimne*'nin içerik açısından yani işlediği konu açısından aynıdır. *Kelile ve Dimne* de devlet idaresi ile ilgili bir ahlâk ve siyaset kitabıdır. Baş kahramanları Kelile ve Dimne adında iki çakaldır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Zehra Toska, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989, İstanbul Üniversitesi.

lanmaktadır. Zira kanaat etmeyenler hiçbir zaman mutluluğa ulaşamazlar. *Kün-toğdu* adının, hükümdarın adı olması ve adaleti temsili dikkat çekicidir. Eserin kendisinde de buna değinilmiş, bizzat *Kün-toğdu*, *Ay-toldu*'nun adının neden *Kün-toğdu* olduğu sorusuna, adının anlamının güneş olduğunu, güneşin hiç küçülmediğini hep aynı şekilde kaldığını, güneşin doğmasıyla dünyanın aydınlandığını ve ışınlarının herkese eşit olarak dağıldığını, güneş burcunun aslan olduğunu, onun da hep sabit yani yerinde kaldığını söyler. Böylece “*sultan-güneş-aslan-adalet*”in birleştiğini ve sultanın halka tavrının ve sözünün kim olursa olsun en yakını da olsa âdilane olduğunu anlatır (*Kutadgu Bilig* 1942: 48; Silahdaroğlu 1996: 78-79). Divan edebiyatında sevgili, sultandır. Dolayısıyla sultana ait vasıflar sevgilide de mevcuttur. Ahmet Hamdi Tanpınar'da da yorum aynen böyledir: “*Binaenaleyh aşk da bu cinsten bir istiare olacak, sevgili hükümdara benzeyecekti. O kalp âleminin hükümdarıdır. Bu sistemde hükümdara, dolayısıyla sevgiliye asıl hususiyetlerini veren güneştir. Ortaçağ hayallerinde hükümdar daima güneştir. Onun gibi kendi menzilinde ağır ağır yürür. Rastladığını aydınlatır. [...] Hayvanlar âleminde aslanın hükümdarlığı da yüzü güneşe benzediği içindir. Böylece hükümdara, dolayısıyla güneşe benzeyen sevgili, onun ünvan ve sıfatlarını, kudretlerini elbette ki taşıyacaktır*” (Tanpınar 1976: 6).

Divan edebiyatında, özellikle gazellerde, aşk-âşık-mâşuk hayallerinde sıkça görülen hükümdar/mâşuk, âşık'a cevredir, ama isterse ih-sanda bulunur. Kısacası “*kurb-ı sultân âteş-i sûzândır*” mısraının ta kendisidir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sözleriyle “*Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmeyen, bir nevi tabii vergi gibi sevmeyi kabul eder, isterse iltifat ve lutfeder. Hatta hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse, bu lutfu ve ihsanı esirger. Hatta cevredir, öldürür. Kiskanılır, fakat kıskanmız. Bir saray, bir yığın mabeyinci gözde veya gözde olmaya namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipleri vardır. Âşık tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle mücadele halindedir. Hülâsa saray nasıl mutlak ve keyfi irade, hatta kapris ise, sevgili de öylece naza giden hür bir iradedir*” (Tanpınar 1976: 6): Kimi örnekler:

Ğam gicesinde kalmışam ol âfitâbumuñ

İrgür esenliği haberin ey şabâh eser (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1988: G. 1061/4) (âfitâb=sevgili)

Âh kim baña naşîb olmuş cefâ mabûbdan
Geçdi ‘ömrüm görmedüm bir dem vefâ maḥbûbdan (Çavuşoğlu
1980: G. 62/1) (maḥbûb: cefâ edici)

Cefâ vü cevr ile mu’tâdem anlarsuz nolur ḥâlüm
Cefâsına ḥad ü cevrine pâyân olmasun yâ Rab (Tarlan 1950: G.
XXV/6) (sevgili: cevr ü cefâ edici)

Cefâ vü cevr ile ḳan oldu baḡrum yâ Rab ol bed-ḥû
Niçün terk eylemez cevr ü cefâsın bir kerem ḳılmaz (Tarlan
1950: G. 119/4)

Gâh olur ol meh-liḳâ mihr ü vefâlar gösterür
Geh döner bir lûṭfına biñ biñ cefâlar gösterür (Tarlan 1966: G.
40/1) (sultan= sevgili= bazen lutf
bazen de cefa edici)

Sonuç olarak divan edebiyatında tasavvufî göndermeler dışında sevgili (maşûk, nigâr, cânân, cânâne, maḥbûb, âfitâb) ve sultan, hâl ve hareketinde, tavır ve edasında emr ü fermanında birleşirler ve aynılık gösterirler. Sultan, kula/bendesine nasıl davranıyorsa sevgili de âşıkına öyle davranır.

Lügat anlamları yukarıda verilen “adl”e gelince adl sultanın/hükümdarın başta gelen vasıflarından biridir. Bu vasıf *Kutadgu Bilig*’deki Kün-toḡdu’nun kendisini tanımlamasından tutun da bütün ahlâk ve siyaset kitaplarında, pend-nâmelerde, vasiyyet-nâmelerde, ata-sözlerimizde değinilen ve divanlarda özellikle methettiği padişahın adaletinden, ihsanından, iyi huyundan, cömertliğinden söz edildiğinde oldukça abartılı bir biçimde vurgulanan bir kavramdır. Meselâ Ahmed Paşa³ (ö. 1497) Bayezid için yazdığı bir kasidesinde sultanın adaleti yanında diğerk vasıflarını da dile getirir:

Nedür bu ‘adl ü diyânet nedür bu ḥulḳ u kerem
Nedür bu cüd u şehâvet nedür bu faẓl u kemâl (Tarlan 1966: 66)

Ahmed-i Dâ’î (ö. 1421’den sonra) ise padişahı överken “adl” bahsini oldukça uzun tutarak gulüvv sanatı ile padişahın adaletinin sadece halkı üzerinde olmadığını, bütün canlılar arasına yayıldığını söyler.

³ Şairlerin ölüm tarihleri sadece miladi olarak verilmiştir.

Dâî kasidesinde padişahın ülkesindeki adaleti nasıl sağladığını şöyle anlatır:

Çü râ’îdür ra’iyyet üzre ‘adlûn
Ra’iyyet emn ü rāhat birle rāti’

Senüñ korķuñ bile çübān olur ķurd
Çü dārü’l-emn olupdur hep merāti’

Toğan keklik bile oldı muvāfık
Geyik aşlan bile oldı muzāci’

Güneşsin ‘āleme hergün doğarsın
Kamu zerrāt olur şu’leñde lāmi’ (Özmen 2001: 31)

Mesnevilerde ülkeyi yöneten sultanın adlinin anlatılması, genellikle masal unsurları bulunan iki kahramanlı aşk hikâyelerinde yer alır. Mesnevinin kurgusu gereği tevhit, münacât, naat ve devrin padişahına övgüden ve sebep-i te’liften sonra *Āgaz-ı dâsitân* veya *Matla’-ı dâsitân* başlığıyla konuya girilir. Ülkesini yöneten hükümdar çok âdil, halkı memnun ve müreffeh, aynı zamanda doğadaki hayvanların bile birbirine davranışlarını dostça ve sevgiyle dolu hâle getiren ideal birisi olarak tanıtılır. Böyle bir hükümdarın, hükmü altında yaşamak sadece insanlar için değil hayvanlar için bile bir egemenlik ve mutluluk kaynağıdır. Ama ne yazık ki böylesine mükemmel bir hükümdarın çocuğu yoktur. Bir çocuğunun olması ile mesnevi kendi kurgusu içinde devam eder.

Şimdi bu âdil hükümdarların dönemindeki adaletin nasıl bir klişe içinde anlatıldığını görelim. Bu anlatı geleneği besbelli çok eskilere dayanmaktadır. 11. yüzyılın ilk edebî devlet idaresi ile ilgili çok önemli bir eserimiz olan *Kutadgu Bilig*’de de geçen ve daha sonra kullanılan klişeler hemen hemen aynıdır. Kimi şairler bu klişelere yenilerini eklemişlerdir. Özellikle doğa gereği birbirini öldürerek hayatlarını sürdüren, birbirine düşman olan hayvanlar sultanın adaleti karşısında birbirleriyle dost olmuşlardır. Kurt-kuzu v.b. gibi. *Kün-toğdu* ile veziri *Ay-toldu* birlikte ülkedeki huzuru öylesine teminat altına almışlardır ki *Hakanın adı dünyaya yayılmış, kurt ile kuzu yan yana yaşar* olmuştur:

Keçürdi kovançın sevincin küni
Ajunka yadıldı çavı at üni

Tirildi bir anca yürüdi bu neng
 Böri toklu birle kozi boldı teng (Kutadgu Bilig 1942: 61;
 Silahdaroğlu 1996: 95)

Bu adalet kavramının mesnevilerde nasıl anlatıldığına gelince, *Kutadgu Bilig*'de anlatıldığından pek farklı değildir. Klişeler devam eder. Abartılı bir biçimde anlatılmasına rağmen önemli olan padişahın adaletini vurgulayarak okuyuculara bu konuda verilen mesajdır. Mehmed'in (ö. 1398'den sonra) *Işknâmesi*'nde (Yüksel 1965):

Zamâne 'adl güninde münevver
 Cihân inşâfı ayına musahhar ...

Qısılurlardı qaplanlar geyikden
 Qaçarlardı şahinler ügeyikden

Eger bir dem baqaydı egri turgay
 Yidügin atmaca kılurıdı qay

Zamānı olalı ol şehriyāruñ
 Hāzān eskitmedi bir gün bahāruñ

Hevāya kılayıdı serçe pervāz
 Yuvada gizlenürdi niçe şehbāz

Ser-āğāz eylese şahırāda koyun
 Tağ üzre döndürürdi kırt boynın

Geyik gösterse boynuz hemçü tışe
 Olurdı aqlana zindān mīşe

Şu resme olmuş idi ili ma'mūr
 Yuvasın yañılup bulmazdı zenbūr (754-766)

Mes'ūd bin Ahmed'in (14. yüzyılın ikinci yarısı) *Süheyl ü Nev-bahâr* (Dilçin 1991) adlı mesnevisinde:

Bizüm bir ulu şahumuz var idi
 Ki eylük ile añılurdı adı

Bahādur u ehl ü kerīm u saḫī
 Cihānda nazīri yoğ idi daḫı

Uyımışdı ‘adlinden ili içi
Muñı’ idi hükmine ulu kiçi
Anuñ qorqusından kamu qurd u kuş
Ki dirler ‘Arabca tıyūr u vuḥūş
Eger tağda ola vü ger ovada
Ger ağaçda yata vü ger yuvada
Barışmışlar idi şunuñ bigi kim
Şunar idi aşlan şığıra dikim
Dutardı toğan yöresin ügeyik
Ögür kaplan ile olurdu geyik
Şāhin görse virmezdi ördek boyın
Qarar idi qızıyile qurd oyn
Gelür idi tavşan elinden bayıq
Ki tavşancıla egmeyeydi bıyık (3625-3633)
Ki ol ilde bir key ulu şāh idi
Çalap qorhusından key āgāh idi
Düzüp idi kamu ilin ‘adl ile
Üzüp idi zulmin bilin ‘adl ile
Anuñ qorhusından ulu vü kiçi
Aradan götürmişler idi güci
Maḥabbet düzeni düzilmiş idi
‘Adāvet tılısmı bozulmuş idi
Degürmezdi mazlūma zālim güci
Kelebek kovalardı qarlağuci
Yaz u kış yabānlarda koyun u qurt
Tutarlar idi bir aracuḥda yurt
Görürdi anı Hind iline giden
Ki barışdıdı pıl ile kergeden

Virürlerdi itler çetüğe selâm
 Bir arada yirlerdi bile ta'âm
 Balıkcır balıhlar il'içmişdi and
 Örumcek şeşüpdi sinekden kemend
 İlan leglegün oper idi gözin
 İşidür idi şahin ördek sözün
 Talaşmazdı biri biriyle horus
 Yol azdurmaz idi hılabandorus
 Neheng âdeme açmaz idi eñek
 Üşendürmez olmuşdı pili siñek
 Karınca ayağına batsa diken
 Çıkarurdu aşlan anı ir iken
 Uruşmazdı қоç nice olsa çevük
 Aña boynuz olmuş idi қuru yük
 Yüzi suyılaydı kınında kılıç
 Қayurmaz idi deglügeçden biliç (4529-4545)

Cemşîd ü Hurşîd' de (Meriç 1997):

Ulu sultân idi ol adı fağfūr
 Sehâ-y-ıla cihând'olmuşdı meşhūr
 Cihân cümle anuñ hükminde-y-idi
 Şehinşehler anuñ emrinde-y-idi
 Şu resme 'adl iderdi ol şehinşâh
 Kimesne zulm elinden itmez id'âh
 Ki 'adlinden anuñ kebk ile şehbâz
 Biri biriyle olmuş-ıdı dem-sâz
 Қoyun қurd ile olmuş idi hem-dem
 Geyik şîri idinmiş idi maħrem
 O şeh 'adlinde her-dem böyle-y-idi
 'Aṭâ itse daħı hem böyle-y-idi (1149-1154)

Hurşîd-nâme'de (Ayan 1979):

Anuñ in'âmı vü 'adli vü dâdı
İle eylük getürür şehre şādī

İli firdevs uçmağına beñzer
Taşı tağı irem bāğına beñzer (481-482)

Lâmi'î'nin (ö. 1532) *Gûy u Çevgân* (Tezcan 1994) adlı mesnevisinde:

Devrinde cihân şu resme hoş yeng
Yoğ idi fiğân ider meger çeng

Âşüfte dil ü şikeste-hâtır
Hübân saçı idi evvel âhir

Bir baht-ı nigün-ser ü siyeh-hâl
Bulunmaz idi meger haţ u hâl

Ma'mûr idi 'adli ile 'äle
Mesrûr idi hulķı ile âdem

Şādī vü tarabda idi herkes
Sevdâ-zede zülf ü hâl idi bes

Yâr ağzı gibi ğam idi nâ-yâb
Bahtum gibi fitne idi der-h'âb (870-75)

Yine aynı yazarın *Vâmuk u Azrâ'*sında (Ayan 1998):

Bahtiyâr u lâyıķ-ı taht u külâh
Dirlere idi adına Taymas şâh

'Adli devrânında il ü şehre ü kend
Şöyle dâd u hurrem idi bî-gezend

İtmez idi birbirinden ayru iş
Şîr ü âhû bâz u fihû gurk u mîş

Yoğ idi gencine vü mâline hadd
Kim kılurdu leşker ü hayline 'add

Gerçi her maķşûd aña virmişdi dest
Lîk bî-ferzend idi gönli şikest (473-77)

Nâbî (ö. 1712)'nin *Hayr-âbâd* (İz 1995: II, 853-54) mesnevisinde yine *Âgâz-ı dâsitân*'dan 15 beyit sonra hükümdarın adli anlatılır:

Vāreste ra'yyeti sitemden
Âsüde bilâdı derd ü ğamdan
(...)
'Adliyle bir idi âb u âteş
Mānend-i ruḥ-ı bütân-ı mehveş

Etmişdi nesīm-i 'adl ü dādı
Hem-çihre behişt ile bilâdı
(...)
Mülkinde o deñlü zıulm nā-yāb
Güyā ramazānda bāde-i nāb

'Aşrında yoğ-ıdı zār u giryān
Dersin unuda meger ki şıbyān
(...)
'Ahdinde yoğ idi 'uğde-i dil
Olmasa mu'ammeyāt-ı müşkil
(...)
Metrük idi ālet-i şikence
Kullanmaz idi tüfeng ṭabanca

Şehrinde bulunmaz idi düzdān
Dil-düzlik etmeseydi ḥübān

Şoymağa ider yoğ idi iḳdām
Olmasa vilāyetinde ḥammām
(...)

Etmezdi cihānda kimse bī-dād
Kān dökmez idi meger ki faşşād

Girmezdi vebāle hīç merdüm
Geh gāh meger ki ba'z-ı encüm

Yoğ idi cihānda çeşm-i nemnāk
Tāze budana meger ser-i tāk

Zâr olmaz idi meger umârî
 Âh etmez idi meger buârî

İnsanların, kötü yani kem-mâye olanları bir kenara bırakılırsa, rüyası ve hayali budur. Aslında yazarların bu denli idealize ederek verdikleri bu mesaj dünyada hiç gerçekleşmemiş de olsa aslında istenen huzurlu, adaletli bir dünyadır.

Yine bu şekilde uzun uzun hükümdarın adaletini anlatan bir diğer mesneviyi de aynı geleneği sürdürmüş olması bakımından dikkatlerden kaçırmamalıdır.

İşte bu en yeni mesnevi Prof. Dr. Cem Dilçin tarafından hazırlanmıştır. Dilçin’in *Mecnûn-nâme* adıyla bin beyit olarak kaleme aldığı bu mesnevi *tehzîl* türünde yazılmıştır. Diğer bir adı da *Tehzîl-i Leylâ vîi Mecnûn* olan bu mesnevide hükümdarın adaleti önce de belirttiğimiz gibi geleneğe uyarak divan edebiyatı estetiği içinde ve örnekleri çoğaltılarak aynı klişelerle anlatılır:

Eyle itdi ol kerîm çün ‘adl ü dâd
 Geldi me’mûr işçinüñ azına dad

a u aşı utdı anuñ ‘adli hep
 Vaş u ayrı utdı anuñ ‘adli hep

Vaş u ayruñ hâli gör kim nic’olur
 Kim *Kelîle Dimne* oıyan bilür

‘Âdet idi meşnevî yolında bu
 Men de eytdüm bir kezin sen de ou

Barıık idi şıır arslan ile
 Hem ögür idi geyik aplan ile

Ne öküz süser ne oç ururdu os
 Anlara olmuşdı boynuz urı süs

Birbiriyle eş olup urd u ayı
 olanup gezerler idi her köyi

Dilküye onuk olurdu bedinus
 Yemlenürdi kerkes elinden avûs

Anasuz kızları kurd emzürür
Şıçğan ağzına pisik süt tıamzurur

Bir çetük geçe öñinden añsuzın
Her itüñ işi aportdı geñsüzün

Cırlayuk qarıncaya olur konuk
Kış günü andan alurdu hem azuk

Uçmaz ise yollu yolınca eyi
Kargalar gağalaya atmacayı

Kim toğan birle uçardı ceddelek
Karlağuçla gezer idi kebelek

Devlügeç kapmaz idi hiç serçeyi
Leglek itmişdi yuva her bāceyi

Cümle örümcek şeşüpdiler kemend
Ne siñek ne aru görmezdi gezend

Qurtarup bülbül de gülden yakasın
Şād oluban sildi göñlinden pasın

Bülbüle bırağdı gül nāz itmegi
Hārdan ol dağı āvāz itmegi
(.....)

Sāde eşyā kurd u kuş mı beyledür
Bil kim ebnā-yı beşer de eyledür

Qoñşısı ivin qoñşısı bekler şubha dek
Hırlı hırsuz girmeye ol ive tek

Yā kötek ata mı qarıya qoca
Şaç şaça gele mi hiç elti quma

Analar hiç döğmedi kızlarını
Āhirü'l-emr döğdiler dizlerini

Hāce şāgirde dağı öf diye mi
Baba oğlan haqqını hiç yiye mi

Uzun, abartılı bir biçimde adaleti idealize eden anlatılar yanında diğer mesnevilerde de “adl ü dâd”dan muhakkak bir beyitle de olsa söz edilir. *Atabetü'l-Hakâyyık*'ta “adl”den iki kez söz eden (mısra 40 ve 62) Edib Ahmed b. Mahmûd Yüknekî (ö. XII. yy.), Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in methinde şahın erdemlerini sayarken şu beyti söyler:

Siyâset riyâset kiyâset kerem
Ziyâdet ula 'adl eşit uk munı (Arat 1951)

Meselâ Üdî'(ö. ?) nin *Mâcerâ-yı Mâh* (Kutlar 2005) adlı mesnevisinde:

Zamân 'adli ile Nûşîrevânı
Odur meydân-ı adlüñ qahramânı (309)

Şeyhî (ö. 1431) ve Fahrî (ö. 1367'den sonra)nin *Husrev ü Şîrîn*'inde, Zâtî'nin (ö.1546) *Şem' ü Pervânesi*'nde de hükümdarın adaletinden birer beyitle söz edilmiştir.

Bunun dışında divan edebiyatında insan hayatı için çok önemli olan bu adalet kavramını iki kişi sembolize eder. Biri üçüncü halife Hazret-i Ömer, diğeri Nûşîrevân'dır. Pek çok kaside ve gazelde bu iki kişiye adalet örneği olarak gönderme yapılır. Hazret-i Ömer, adaletli olması, haklıyı haksızdan ayırması sebebiyle *Fârûk* lakabıyla anılır. Nûşîrevân ise, Medâyin'de yaptırdığı sarayının Tâk-ı Kisrâ adı verilen tarafındaki mekânda zulme uğramış insanları dinlemesiyle, hatta bu tâka asılan bir çan ve ona bağlanan zincir vasıtasıyla da onun adaletine sığınanların bu zinciri çekerek haksızlığa uğradıklarını Nûşîrevân'a anlatmalarıyla ünlüdür (Pala 1989: II, 247). Dolayısıyla adalet ile birlikte Nûşîrevân ismi de geçer.

Sonuç olarak “adl, adalet” hemen her zaman Divan edebiyatında dile getirilmiş; kasideelerde, mesnevilerde üzerinde durulmuş bir kavramdır. Adaletli bir hükümdarın adaletini, ülkesindeki insanlar, hayvanlar kısacası bütün canlılar arasında yaygınlaştırmasının işlenmesi geleneği aynı zamanda “adalet” kavramının insan hayatında ve ruhunda ne denli önemli olduğunu da ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- Ahmed Vefik Paşa (1306), *Lehçe-i Osmânî*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Arat, Reşid Rahmeti (1951), Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atabetü'l-Hakayık*, İstanbul: TDK Yay.
- Ayan, Gönül (1998), *Lâmi'î, Vâmık u Azrâ- İnceleme-Metin*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Ayan, Hüseyin (1979), *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu-Dizini*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1980), *Vasfî, Dîvan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmet ve M. Ali Tanyeri (1988), *Zati Divanı*, 3, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Dilçin, Cem (1991), *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- İz, Fahir (1995), *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, 2 cilt, 2. baskı, Ankara: Akçağ Yay.
- Kadri, Hüseyin Kâzım (1943), *Türk Lûgati*, 4 cilt, İstanbul: TDK Yay.
- Kutadgu Bilig* (1942), Tıpkıbasım I: Viyana Nüshası, İstanbul: TDK Yay.
- Kutlar, Fatma Sabiha (2005), *Ûdî, Mâ-cerâ-yı Mâh*, Ankara: Öncü Kitap.
- Meriç, Münevver Okur (1997), *Cem Sultan, Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Mütercim Âsım (1250), *El-Okyanusu'l-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 3, Kahire: Bulak Matbaası.
- Özmen, Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ'i Divanı*, Ankara: TDK Yay.
- Pala, İskender (1989), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 2 cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Silahdaroğlu, Fikri (1996), *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser Dizisi.
- Şemseddin Sâmî (1318), *Kâmûs-ı Türkî*, Sahip ve Naşiri Ahmed Cevdet, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976), *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tarlan, Ali Nihad (1950), *Fuzuli Divanı*, I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Tarlan, Ali Nihad (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul: MEB Yay.
- Tezcan, Nuran (1994), *Lâmi'î, Gûy u Çevgân*, Stuttgart: Frans Steiner Verlag.
- Topaloğlu, Bekir (1988), "Adl", *DİA*, 1, İstanbul: TDV Yay.
- Toska, Zehra (1989), *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yüksel, Sedit (1965), *Mehmed, Işk-nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi.